Δικονομικὰ ζητήματα σχετικὰ μὲ τὸ ἔγκλημα καθοσιώσεως τὴ μέση βυζαντινὴ περίοδο (8ος-12ος αἰώνας)

Καλλιόπη (Κέλλυ) Α. Μπουρδάρα

Ἡ ἔρευνα γιὰ τὸ πολιτικὸ ἀδίκημα, τὸ ἔγκλημα καθοσιώσεως (crimen laesae maiestatis), μὲ εἶχε ἀπασχολήσει ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν μεταπτυχιακῶν μου σπουδῶν. Ἀποτέλεσμα τῆς ἔρευνας αὐτῆς εἶναι δύο μονογραφίες[1] καὶ ἐκτεταμένες μελέτες δημοσιευμένες σὲ τόμους πρὸς τιμὴν τῶν Καθηγητῶν μὲ τοὺς ὁποίους εἶχα συνεργασθεῖ γιὰ τὸ συγκεκριμένο θέμα[2]. Στὸν παρόντα τόμο πρὸς τιμὴν τοῦ Καθηγητῆ τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας Ν. Κλαμαρῆ θεώρησα σκόπιμο νὰ ἀσχοληθῶ μὲ δικονομικὰ ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴν καθοσίωση: ποιά ἦταν ἡ σχετικὴ νομοθεσία, τί ἐφαρμοζόταν στὴν πράξη.

Στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, κληρονόμο τῶν ρωμαϊκῶν θεσμῶν, ἀνώτατος δικαστὴς ἦταν ὁ αὐτοκράτορας. Τὸ αὐτοκρατορικὸ δικαστήριο, τὸ ὁποῖο ὀνομαζόταν βασιλικὸ δικαστήριο ἢ βῆμα, συνέχεια τοῦ consistorium principis[3], δίκαζε τὸ *ἔκκλητον*, δηλαδὴ τὶς ἐφέσεις. Δίκαζε, ὅμως, καὶ ὡς πρωτοβάθμιο δικαστήριο, σὲ πρῶτο καὶ τελευταῖο βαθμό, ἐγκλήματα ὅπως ἐγκλήματα καθοσιώσεως.

Ἡ *Ἐκλογή*, τὸ νομοθέτημα τῶν Ἰσαύρων ἢ Σύρων αὐτοκρατόρων, ποὺ ἴσχυσε ἐπὶ ἐνάμισυ περίπου αἰῶνα[4], ὅριζε τὴ διαδικασία, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὴ σύλληψη μέχρι τὴν ἔκδοση ἀπόφασης σὲ περίπτωση ἐγκλήματος καθοσιώσεως: «*Ὁ κατὰ βασιλέως φατριάζων ἢ βουλευόμενος ἢ συνωμοσίας κατ' αὐτοῦ ἢ τῆς πολιτείας τῶν χριστιανῶν ποιῶν, τὸν μὲν τοιοῦτον ἥρμοζε κατὰ τὴν ὥραν θανατοῦσθαι ὡς τὴν τοῦ παντὸς κατάλυσιν μελετήσαντα. Ἀλλ' ἵνα μή τινες καὶ ἐχθρωδῶς πολλάκις διακείμενοι πρός τινας ἀκρίτως φονεύσωσιν ἀπολογίαν ἐσχάτως προσφέροντες, ὡς κατὰ τῆς βασιλείας ἐλάλησεν, δέον τὸν τοιοῦτον κατὰ τὸν τόπον ὑπὸ στερεὰν παραφυλακὴν γίνεσθαι καὶ τὰ περὶ αὐτοῦ τῷ βασιλεῖ ἀναφέρεσθαι καὶ καθὼς λοιπὸν αὐτὸς ἀνακρινεῖ καὶ βουλεύσεται ποιεῖν* (*Ἐκλογή*, 17.3)[5].

Ἡ *Ἐκλογή*, λοιπόν, ὁρίζει ὅτι ἡ ἀπόφαση δὲν πρέπει νὰ ἐκδίδεται ἀμέσως, ἂν καὶ αὐτὸ

1. Κ. Α. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις καὶ τυραννὶς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους. Μακεδονικὴ δυναστεία (867-1056)*, Ἀθῆναι-Κομοτηνή, 1981· Της Ιδίας, *Καθοσίωσις καὶ τυραννὶς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους (1056-1081)*, Αθήνα, 1984.

2. Κ. Α. Μπουρδάρα, «Τὸ ἔγκλημα καθοσιώσεως στὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν (1081-1185)», *Ἀφιέρωμα στὸν Νίκο Σβορῶνο*, τ. Ι, Ρέθυμνο, 1986, σ. 211-229· Της Ιδίας, «Τὸ ἔγκλημα καθοσιώσεως κατὰ τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τῶν Ἀγγέλων (1185-1204)», *Τιμαὶ Ἰ. Τριανταφυλλοπούλου*, Ἀθήνα-Κομοτηνή, 2000, σ. 437-464· Της Ιδίας, «Τὸ ἔγκλημα καθοσιώσεως τὴν περίοδο τῆς Εἰκονομαχίας», *Ἀντικήνσωρ. Τιμητικὸς Τόμος Σπύρου Ν. Τρωιάνου*, Ἀθήνα-Κομοτηνή, 2013, σ. 1035-1110.

3. Γιὰ τὸ *consistorium principis* βλ. Δ. Γκόφας, *Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*, Ἀθήνα-Κομοτηνή, 2011, σ. 127.

4. Σύμφωνα μὲ τὴν κρατοῦσα ἄποψη ἡ Ἐκλογὴ ἐκδόθηκε τὸ 741 καὶ ἴσχυσε μέχρι τὴν ἄνοδο στὸν θρόνο τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων. Βλ. Σπ. Τρωιάνος, Οἱ πηγὲς τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου, Ἀθήνα-Κομοτηνή, [3]2011, σ. 160.

5. L. Burgmann, *Ecloga: das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V.*, [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, 10], Frankfurt a. M., 1983, σ. 226.

ἁρμόζει στὴν περίπτωση καθοσιώσεως, γιὰ νὰ μὴ γίνωνται ἀδικίες ἢ νὰ μὴ γίνεται ἡ καθοσίωση ὅπλο συκοφάντησης κάποιων ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς τους, ὅτι δηλαδὴ στρέφονταν ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα. Γι᾽ αὐτὸν τὸν λόγο πρέπει πρῶτα ἀπὸ ὅλα νὰ φυλάξουν καλὰ αὐτὸν ποὺ συλλαμβάνουν, στὴ συνέχεια νὰ ἀναφερθοῦν οἱ πράξεις γιὰ τὶς ὁποῖες κατηγορεῖται στὸν βασιλέα, ὁ ὁποῖος ὁ ἴδιος τὸν ἀνακρίνει καὶ ἀποφασίζει. Ἑπομένως ἡ νομοθεσία ἐπιβάλλει μία συγκεκριμένη «διαδρομή»: σύλληψη, φυλάκιση, ἀναφορὰ στὸν βασιλέα τῶν πράξεων, ἀνάκριση, δίκη καὶ ἀπόφαση ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα.

Οἱ μεταγενέστερες, ἀλλὰ καὶ οἱ προγενέστερες, ἀπὸ τὴν *Ἐκλογὴ* διατάξεις δὲν καθορίζουν τὴ «διαδρομὴ» ποὺ πρέπει νὰ ἀκολουθεῖται σὲ περίπτωση ἐγκλήματος καθοσιώσεως μὲ συγκεκριμένη διάταξη.

Ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 9ου αἰώνα οἱ Μακεδόνες αὐτοκράτορες ἐξαγγέλλουν τὴν ἀνακάθαρση τῶν νόμων. Ἔτσι προχωροῦν στὴν κατάργηση τῆς *Ἐκλογῆς*. Μὲ τὰ νομοθετήματά τους, γραμμένα στὴν ἐπίσημη γλώσσα τοῦ κράτους, στὰ ἑλληνικά, ἐπαναφέρουν τὸ ἰουστινιάνειο δίκαιο καὶ προσπαθοῦν νὰ τὸ καταστήσουν περισσότερο χρηστικό.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἰουστινιάνεια νομοθεσία, ἀλλὰ καὶ τὰ *Βασιλικά*, τὸ δικαστήριο ποὺ δίκαζε τὸ ἔγκλημα καθοσιώσεως ἦταν δημόσιο. Δημόσιο ἦταν τὸ δικαστήριο στὸ ὁποῖο κάθε πολίτης μποροῦσε νὰ προσφύγει γιὰ ὁρισμένα ἐγκλήματα, τὰ ὁποῖα καθορίζονταν περιοριστικὰ ἀπὸ τὸν νόμο[6], καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι: (1) *περὶ καθοσιώσεως*, (2) *περὶ μοιχείας*, (3) *περὶ ἀνδροφόνων καὶ φαρμακῶν*, (4) *περὶ πατροκτονίας*, (5) *περὶ κλοπῆς ἱερῶν καὶ δημοσίων*, (6) *περὶ πλαστογραφίας*[7], (7) *περὶ βίας ἰδιωτικῆς*, (8) *περὶ βίας δημοσίας*, (9) *περὶ δωροδοκίας*, (10) *περὶ ἀρχόντων ἢ δικαστῶν ἢ καὶ συνέδρων ἐν δίκῃ κεκλοφότων*, (11) *περὶ ἀννόνας*.

«Ὁ βουλόμενος», λοιπόν, μποροῦσε νὰ κινήσει τὸ ἔγκλημα καθοσιώσεως, ἀκόμη μάλιστα καὶ *«κεκωλυμένα»* πρόσωπα[8]. Στὰ πρόσωπα αὐτὰ συγκαταλέγονται οἱ ἄτιμοι, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν δικαίωμα νὰ εἶναι κατήγοροι, οἱ στρατιῶτες, ἐπειδὴ ἀγρυπνοῦσαν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ κινοῦν δίκες, οἱ δοῦλοι κατὰ τῶν κυρίων τους, οἱ ἀπελεύθεροι κατὰ τῶν πατρώνων[9] καὶ οἱ γυναῖκες[10]. Ὡς πρὸς τοὺς δούλους τὰ νομοθετικὰ κείμενα ρητὰ ἀναφέρουν ὅτι αὐτοὶ μποροῦν νὰ καταμηνύουν τοὺς κυρίους τους γιὰ καθοσίωση, ἐνῷ δὲν εἶχαν τὸ δικαίωμα γιὰ κανένα ἄλλο ἔγκλημα. Ἡ παραβίαση αὐτῶν τῶν διατάξεων εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αὐστηρότατη τιμωρία τους.

Βασικὴ ἀρχὴ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου εἶναι ὅτι ἡ δίωξη παύει μὲ τὸν θάνατο τοῦ κατηγορουμένου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίπτωση τοῦ ἐγκλήματος καθοσιώσεως *«ἀπὸ τοῦ κεφαλαίου τῆς προδοσίας καὶ τῆς κατὰ βασιλέως ἐπιβουλῆς. Ἐπὶ τούτων γὰρ ἐὰν μὴ καθορισθῇ ἀπὸ τῶν κληρονόμων δημεύεται ἡ κληρονομία»*[11]. Ἄρα ἐκεῖνος ποὺ διέπραξε καθοσίωση ἐνέχεται καὶ μετὰ

6. D(igesta) 48.1.1 = B(ασιλικά) 60.33.1 = *Synopsis Maior*, Δ.XXXIV.2 καὶ K.VIII.9 (*JGR* V, σ. 227 καὶ 334). - Πρόκειται γιὰ εἶδος actio popularis (*ὁ βουλόμενος*).

7. Στὸν Πανδέκτη, D.48.1.1, τὸ ἕκτο κατὰ σειρὰν ἔγκλημα δὲν εἶναι τὸ περὶ πλαστογραφίας ἀλλὰ τὸ περὶ διαθηκῶν.

8. B.30.36.8

9. D.48.4.7 = B.60.36.8

10. D.48.4.8 = B.60.36.9. Γιὰ τὴ δυνατότητα τῶν γυναικῶν νὰ κινοῦν δίκη γιὰ ἔγκλημα καθοσιώσεως τὸ σχόλιο τῶν *Βασιλικῶν* ἀναφέρει παράδειγμα ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ ἱστορία καὶ συγκεκριμένα τὴ συνωμοσία τοῦ Κατιλίνα: *«Τὴν γὰρ συνωμοσίαν Σεργίου Κατιλίνα Ἰουλία τις γυνὴ διήλεγξε καὶ Μᾶρκον Τύλλιον ὕπατον δικάζοντα τούτῳ τῷ ἐγκλήματι τὰ περὶ τῆς ἀληθείας ἐδίδαξεν»*.

11. D.48.4.12 = B.60.36.12 = *Synopsis Maior*, E.III (*JGR* V, σ. 250).

θάνατον καὶ δημεύεται ἡ περιουσία του. Ἡ διαδικασία εἶναι δυνατὸν νὰ κινηθεῖ καὶ μετὰ θάνατον, νὰ καταδικασθεῖ ἡ μνήμη τοῦ ἀποβιώσαντος[12] καὶ τὰ πράγματά του *«ἐκ τῶν κληρονόμων λαμβάνονται»*[13] καὶ αὐτὸ γίνεται ὅπως διατυπώνεται στὴ διάταξη *«ἀφ' οὗ τὴν τοιαύτην ἔννοιαν ὑπεισῆλθεν, ἐξ ἐκείνου τοῦ χρόνου διὰ τὴν ἔννοιαν ἄξιος ἐστὶ τιμωρίας»*.

Γιὰ τὴν ἀπόδειξη τοῦ ἐγκλήματος ὁ δικαστὴς πρέπει νὰ ἐρευνήσει προσεκτικὰ τὴν κατηγορία γιὰ καθοσίωση καὶ νὰ μὴ δεχθεῖ ἀμέσως ὅτι ἔχει διαπραχθεῖ τὸ ἔγκλημα γιὰ μόνον τὸν λόγο ὅτι στρέφεται κατὰ τοῦ αὐτοκράτορα. Πρέπει δὲ ἰδιαίτερα νὰ προσέξει ἂν ὁ κατηγορούμενος μποροῦσε νὰ πεῖ ἢ νὰ πράξει ὅλα αὐτὰ γιὰ τὰ ὁποῖα κατηγορεῖται, ἂν εἶχε προηγουμένως πράξει ἢ εἶχε διανοηθεῖ νὰ πράξει κάτι παρεμφερὲς καὶ ἂν κατὰ τὸν χρόνο ποὺ διαπράχθηκε ἡ καθοσίωση ἦταν νηφάλιος ἢ βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπήρεια μέθης ἢ ἄλλου πάθους καὶ γενικὰ ἂν ἦταν διανοητικὰ ὑγιής, ἂν δηλ. ὑπάρχουν περιπτώσεις ἄρσης τοῦ καταλογιστοῦ ἢ ἔλλειψης ὑπαιτιότητας. Οὔτε ὁ φλύαρος πρέπει νὰ τιμωρεῖται χωρὶς νὰ ἔχει γίνει ἐξακρίβωση *«εἰ μὴ τοιοῦτόν ἐστι τὸ ἁμάρτημα, ὅπερ ὁ νόμος ῥητῶς ἢ ἐξ ὁμοίου τιμωρεῖται»*[14]. Ἰδιαίτερη ἀναφορὰ γίνεται στὴ νομοθεσία γιὰ τοὺς στρατιῶτες: *«τραχύτερον δὲ κατὰ στρατιωτῶν κινεῖται»*[15]. Ἡ προϋπόθεση ποὺ τίθεται ὅτι πρέπει νὰ γίνεται ἀκριβὴς διάγνωση τῆς κατηγορίας ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ μὴ γίνεται κατάχρηση τῆς κατηγορίας καὶ κατόπιν αὐτοῦ ἄδικη καταδίκη. Διαφορετικὰ ὑπῆρχε ὁ κίνδυνος ὁ κατηγορούμενος νὰ πέσει θύμα τῆς κακοβουλίας τοῦ κατήγορου. Ἡ κατηγορία δηλ. αὐτὴ θὰ καταντοῦσε νὰ εἶναι ἕνα εὔκολο ὅπλο ἐξόντωσης τοῦ ἀντίπαλου ἢ τοῦ ἐχθροῦ.

Ἔτσι στὴν περίπτωση καθοσιώσεως καὶ μόνον ὁ νόμος ἐπιτρέπει τὴ μαρτυρία τῆς συζύγου κατὰ τοῦ συζύγου, τοῦ γιοῦ κατὰ τοῦ πατέρα, τοῦ δούλου κατὰ τοῦ κυρίου του, τοῦ ἀπελεύθερου κατὰ τοῦ πάτρωνα[16].

Γιὰ τὴν ἀπόδειξη τοῦ ἐγκλήματος καθοσιώσεως ἐφαρμόζονταν εἰδικοὶ κανόνες, οἱ ὁποῖοι δὲν ἴσχυαν γιὰ τὴν ἀπόδειξη ἄλλων ἐγκλημάτων. Ὅσοι, λοιπόν, καλοῦνταν νὰ μαρτυρήσουν γιὰ ἔγκλημα καθοσιώσεως ἦταν δυνατὸν νὰ ὑποστοῦν ἐμβάσανη ἀνάκριση, ἐφ' ὅσον αὐτὸ ἦταν ἀπαραίτητο[17]. Ἐμβάσανη ἀνάκριση γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ μποροῦσαν νὰ ὑποστοῦν καὶ οἱ κάτω τῶν δεκατεσσάρων ἐτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπαγορευόταν νὰ ὑποστοῦν τέτοιου εἴδους ἀνάκριση[18]. Ἐμβάσανη ἀνάκριση μποροῦσαν νὰ ὑποστοῦν καὶ *«οἱ ἐνάγοντες, εἰ μὴ*

12. Γιὰ τὴν καταδίκη τῆς μνήμης βλ. Δ. Γκόφας, *Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*, Ἀθήνα-Κομοτηνή, 2011, σ. 114· C.A. Bourdara, «Quelques cas de damnatio memoriæ à l'époque de la dynastie macédonienne», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32/2 (1982), σ. 337-346.

13. B.60.36.19.

14. D.48.4.7 = B.60.36.8

15. Ὁ.π. καὶ τὸ σχόλιο ποὺ ἀκολουθεῖ: *«Τὸ τῆς καθοσιώσεως ἔγκλημα, ὅταν ἢ ἐξ ὧν γέγονέ τι, ἢ ἐξ ὧν ἐχράνθησαν εἰκόνες βασιλικαί, κινῆται τραχύτερον μάλιστα γίνεται κατὰ στρατιωτῶν. Καθόλου γὰρ οἱ στρατιῶται μειζόνως τῶν ἰδιωτῶν τιμωροῦνται»*.

16. Ἡ *Πεῖρα* (*JGR* IV, κεφ. ΞΣΤ' *Περὶ φόνου*, σ. 244, καὶ Λ' *Περὶ μαρτύρων καὶ μαρτυριῶν*, ε', σ. 126) ἐξηγεῖ γιατί ἔγιναν αὐτὲς οἱ ρυθμίσεις: *«...Ἵνα γὰρ μὴ ἐξῇ τῇ γυναικὶ καὶ τοῖς λοιποῖς τοῦ ἀνδρὸς ὑπεξουσίοις λέγειν, ὅτι δεδιότες τὴν ἐξουσίαν τοῦ τῆς φαμιλίας πατρὸς ἐσιώπων, ἐδίδαξεν αὐτοὺς ὁ νόμος ὅτι πρὸς τὸ τοῦ βασιλέως κράτος οὐδὲν ἔστιν ὁ τῆς φαμιλίας πατήρ, ἀλλὰ καὶ ὑπεξούσιοι τούτου συνυπεξούσιοί εἰσιν αὐτῷ. Δοῦλος δὲ τὴν τοῦ συνδούλου κατὰ τῆς δεσποτείας ἐπιβουλήν, καὶ ὑπεξούσιος τὴν τοῦ ὑπεξουσίου ἐπαινετῶς καταμηνύει· ἐν γὰρ τῷ σιγῆσαι τὴν πρᾶξιν συγκατακρίνεται»*.

17. D.48.18.10 = B.60.50.9 = *Ἐπιτομὴ Νόμων*, 42.55 (*JGR* IV, σ. 556). - Ἡ ἀνάκριση ποὺ γινόταν μὲ βασανιστήρια εἶχε εἰδικὸ ὅρο, ὀνομαζόταν *ἐτασμός*.

18. D.48.18.10 = B.60.50.9

φανεροὺς ἐλέγχους ἔχουσι καὶ οἱ πρὸς τὴν κατηγορίαν αὐτοὺς κεκινηκότες... ὅπως ἂν πανταχόθεν τῆς ἀληθείας δεικνυμένης ἐξετασθῇ τὸ ἔγκλημα»[19]. Ὁ ἐνάγων βασανίζεται γιὰ τὴν ἀνεύρεση τῆς ἀληθείας στὸ ἔγκλημα καθοσιώσεως καὶ ἐὰν ἀκόμη φέρει ἀξίωμα, γιατὶ σύμφωνα μὲ τὶς διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου ὅποιος ἔχει προνόμιο ἢ ἀξίωμα ἢ συγκλητικότητα δὲν ὑφίσταται ἐμβάσανη ἀνάκριση χωρὶς βασιλικὴ διαταγή, παρὰ μόνον ὁ «ἐνάγων» καὶ ὁ «ἐναγόμενος» γιὰ καθοσίωση. Σχόλιο τῶν *Βασιλικῶν*[20] ὁρίζει ποιοὶ ἀπολαύουν προνομίων «*...τυχὸν ὑπὸ ἀξίας, ἢ στρατείας, ἢ γένους ὡς υἱὸς τοῦ βουλευτοῦ, κἂν μὴ ἔστι βουλευτής, τυχὸν γενόμενος ἀπὸ ὑπάτων, ἢ υἱὸς τοῦ συγκλητικοῦ*». Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ μνημονεύεται στὶς πηγὲς γιὰ τὴν τιμωρία τῶν ὀνύχων[21]. Ἐπίσης οἱ δοῦλοι βασανίζονται γιὰ νὰ καταθέσουν κατὰ τῶν κυρίων τους γιὰ ὁρισμένα ἐγκλήματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τῆς καθοσιώσεως[22], οἱ ἀξιωματοῦχοι μόνον γιὰ ἔγκλημα καθοσιώσεως[23].

Ἀπὸ ὅσα ἤδη ἀναφέρθηκαν προκύπτει ὅτι ὁ νόμος ρυθμίζει εἰδικὰ ποῖοι ὑφίστανται κατ' ἐξαίρεση ἐτασμό, δηλαδὴ ἐμβάσανη ἀνάκριση, κατὰ τὴν ἐξέταση ἐγκλήματος καθοσιώσεως: (1) οἱ κάτω τῶν δεκατεσσάρων ἐτῶν, (2) ἐκεῖνοι ποὺ εἶχαν προνόμια, (3) οἱ δοῦλοι κατὰ τῶν κυρίων τους, (4) οἱ ἀξιωματοῦχοι[24].

Τὸ ἐρώτημα ποὺ τίθεται εἶναι τί ἐφαρμοζόταν στὴν πράξη. Οἱ διατάξεις τῶν νομοθετικῶν κειμένων ἐφαρμόζονταν ἀπαρέγκλιτα ἢ λόγῳ τῆς φύσεως τῆς καθοσιώσεως – ὑπεισέρχεται καὶ ὁ πολιτικὸς παράγων– ὁ αὐτοκράτορας μποροῦσε νὰ παρεκκλίνει. Οἱ πηγὲς δίνουν κάποιες πληροφορίες γιὰ τὸ τί συνέβαινε στὴν πράξη, ὄχι ὅμως ἀρκετές, οὕτως ὥστε νὰ συμπεράνωμε ἂν κατὰ τὴ συγκεκριμένη χρονικὴ περίοδο οἱ συλλαμβανόμενοι γιὰ ἔγκλημα καθοσιώσεως δικάζονταν σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιταγὲς τῆς νομοθεσίας.

Γιὰ τὸν 8ο-9ο αἰῶνα –περίοδο ποὺ ἴσχυε ἡ *Ἐκλογή*– οἱ πηγὲς δὲν δίνουν πληροφορίες ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες καὶ γιὰ συγκεκριμένες περιπτώσεις[25], γιὰ τὴν ἀνάκριση, γιὰ τὴ διαδικασία τῆς δίκης καὶ γιὰ ἄλλα παρεμφερῆ δικονομικὰ θέματα.

Ὅμως ἀπὸ τὶς λίγες δικονομικὲς πληροφορίες μπορεῖ νὰ συμπεράνει κανεὶς ὅτι τὸν 8ο-9ο αἰῶνα ὁ αὐτοκράτορας δίκαζε τὶς ὑποθέσεις ἐγκλημάτων καθοσιώσεως. Ὁ τόπος ἐκδίκασης δὲν ἦταν ὁρισμένος, δὲν ὑπῆρχαν δηλαδὴ αἴθουσες δικαστηρίου ὁρισμένες: ὁ ἱππόδρομος, αἴθουσα τῶν ἀνακτόρων τῆς Μαγναύρας, τὰ ἀσηκρητεῖα. Ἀλλὰ καὶ ἡ σύνθεση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ δικαστηρίου, ὅταν δὲν δίκαζε μόνος του ὁ αὐτοκράτορας, ποίκιλλε. Ὁ αὐτοκράτορας Λέων Δ' π.χ. προέκρινε μία ἔκτακτη εὐρύτερη σύνθεση, δηλαδὴ σιλέντιο[26].

Ἀπὸ τὶς πληροφορίες τῶν πηγῶν μπορεῖ νὰ εἰκάσει κανεὶς ὅτι ἐφαρμόζονταν οἱ δικο-

19. *C(odex) I(ustinianus)* 9.8.3 = B.60.36.16 καὶ τὸ σχόλιο ποὺ ἀκολουθεῖ: «*Σημείωσαι ὅτι πᾶσα ψυχὴ ἐπὶ τούτου τοῦ ἐγκλήματος ὑπόκειται βασάνῳ, καὶ ὅτι ἐπὶ μόνης καθοσιώσεως τιμωρεῖται ὁ ὑποβάλλων τινὶ κατηγορῆσαι*».

20. B.60.36.17 καὶ τὸ σχόλιο ποὺ ἀκολουθεῖ.

21. C.I.9.8.4 = B.60.36.17

22. *Ἐπιτομὴ Νόμων*, 13.29 (*JGR* IV, σ. 354).

23. C.I.9.18.7 = B.60.39.28 = *Synopsis Maior*, Φ.VI.29 (*JGR* V, σ. 573).

24. Οἱ πηγὲς ἀναφέρουν περιπτώσεις ἐτασμοῦ σὲ ὑποθέσεις γιὰ ἔγκλημα καθοσιώσεως προσώπων, οἱ ὁποῖοι ἀνῆκαν στὶς κατηγορίες αὐτές. Βλ. Κ. Α. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις καὶ τυραννὶς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους. Μακεδονικὴ δυναστεία (867-1056)*, σ. 75, 155· Τῆς Ἰδίας, Τὸ ἔγκλημα καθοσιώσεως στὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν (1081-1185), σ. 223· Τῆς Ἰδίας, Τὸ ἔγκλημα καθοσιώσεως κατὰ τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τῶν Ἀγγέλων (1185-1204), σ. 458.

25. Βλ. Κ. Α. Μπουρδάρα, Τὸ ἔγκλημα καθοσιώσεως τὴν περίοδο τῆς Εἰκονομαχίας, σ. 1098-1100.

26. Ὁ.π., σ. 1100.

νομικοὶ κανόνες ἢ ὅτι πολλὲς φορές, λόγῳ τῆς σιωπῆς τῶν πηγῶν, οἱ ποινὲς ἐπιβάλλονταν χωρὶς δίκη ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα ἢ ἀπὸ τοὺς ἐντεταλμένους ἀπὸ αὐτόν. Πάντως ἡ *Ἐκλογὴ* ἀναφέρει ρητὰ ὅτι σὲ περίπτωση ἐγκλήματος καθοσιώσεως ἀναφέρονται *«τὰ περὶ τούτου»* στὸν βασιλέα *«καὶ καθὼς λοιπὸν αὐτὸς ἀνακρίνει καὶ βουλεύσεται ποιεῖν»*. Ἄρα αὐτὸς ἀποφασίζει ἐὰν θὰ δικάσει μόνος του ἢ ἐὰν θὰ αναθέσει σὲ ἄλλον τὴν ἐκδίκαση τῆς ὑπόθεσης ἢ ἐὰν θὰ συγκροτήσει δικαστήριο, ποιὰ θὰ εἶναι ἡ σύνθεσή του, ποιός θὰ εἶναι ὁ τόπος συνεδρίασης. Ἀπὸ τὶς πηγές, ἐπίσης, προκύπτει ὅτι ἡ διαδικασία αὐτὴ δὲν ἐτηρεῖτο πάντοτε, κυρίως στὶς περιπτώσεις τυραννίδος ἢ ἐμφύλιων συγκρούσεων στὰ ἀντίπαλα στρατόπεδα[27].

Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἑπόμενους αἰῶνες, τέλη 9ου-12ου, οἱ πληροφορίες εἶναι λίγες. Ὅμως προκύπτει ὅτι, ὅπως τὸν 8ο καὶ 9ο αἰῶνα, δὲν ὑπῆρχε ὁρισμένος καὶ εἰδικὸς τόπος συνεδρίασης τοῦ δικαστηρίου ποὺ δίκαζε ὑποθέσεις καθοσιώσεως. Ἔτσι καὶ τὴν περίοδο αὐτὴ ὁ τόπος μποροῦσε νὰ εἶναι διαφορετικός. Ἄλλοτε ἡ δίκη διεξαγόταν σὲ κάποια αἴθουσα τῶν ἀνακτόρων, στὸ ἱπποδρόμιο, σὲ ἄλλα ἀνάκτορα τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅπως τῶν Πηγῶν καὶ τῆς Ἱέρειας. Ἄλλοτε τὸ δικαστήριο συνεδρίαζε «ἔξω τῶν τειχῶν» σὲ κάποιο χωριὸ γιὰ λόγους προφανῶς ἀσφαλείας ἢ μέσα στὴν Κωνσταντινούπολη σὲ μὴ ἀναφερόμενο τόπο, ἴσως, ὅμως στὰ ἀνάκτορα[28].

Δὲν ἦταν ἐπίσης, ὁρισμένη ἡ σύνθεση τοῦ βασιλικοῦ δικαστηρίου, ἡ ὁποία ποίκιλλε. Ἦταν δυνατὸν νὰ ἀπαρτίζεται ἀπὸ μέλη τῆς συγκλήτου ἢ ἄλλους ἀξιωματούχους. Ἦταν, ἐπίσης, δυνατὸν ἡ σύγκλητος ἢ ἡ σύνοδος νὰ δικάζει ὡς βασιλικὸ δικαστήριο[29]. Ὁ αὐτοκράτορας, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς πηγές, ἔπρεπε νὰ συμμετέχει (δηλ. νὰ προεδρεύει) ἢ νὰ ὑπάρχει ἐκπρόσωπός του. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ περίπτωση τῆς δίκης τῆς Ἄννας Δαλασσηνῆς, μητέρας τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ. Ὁ Βρυέννιος ἀναφέρει ὅτι ὁ αὐτοκράτορας δὲν μετεῖχε, γιατί *«ᾐδέσθη κοινωνὸς γενέσθαι τοῦ σκέμματος»*. Ἀπὸ τὴν πληροφορία αὐτὴ προκύπτει ὅτι καλῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων ὁ αὐτοκράτορας ἔπρεπε νὰ μετέχει[30].

Περιγραφὴ τῆς δίκης αὐτῆς δίνουν οἱ πηγές. Ἐμφανίζεται ἡ κατηγορουμένη. Γίνεται κλήση καὶ ἀναγγελία τῆς δίκης ἀπὸ τὸν κήρυκα καὶ συνέρχονται οἱ δικαστές. Μετὰ τὴν ἔναρξη τῆς δίκης ξαφνικὰ ἡ Δαλασσηνὴ ἐμφανίζει τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ καὶ κάνει μιὰ δήλωση ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου. Ἡ κατηγορία ὅτι ἦταν ὀπαδὸς καὶ συνεργάτης τοῦ Ρωμανοῦ Διογένη δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἀποδειχθεῖ. Τὸ ὄνομα τοῦ κατηγόρου, ὁ ὁποῖος *«ἀναιδῶς φθέγγεται»*, δὲν εἶναι γνωστό. Ὅμως *«ὁ φεύγων γενναίως τὰς κατηγορίας ἀποσκευάζεται»*. Γι' αὐτὸ οἱ δικαστὲς δὲν μποροῦσαν νὰ ἀποφανθοῦν καὶ κατέληξαν σὲ ὑπόνοιες, σὲ εἰκασίες ἐνοχῆς[31].

Περιγραφὴ πλήρη καὶ λεπτομερῆ δίκης ἔχομε καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Πατριάρχη

27. Ὁ.π., σ. 1100-1101.

28. Βλ. Κ. Α. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις καὶ τυραννὶς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους. Μακεδονικὴ δυναστεία (867-1056)*, σ. 38, 41-43, 45-46, 125-126, 148· Τῆς Ἰδίας, *Καθοσίωσις καὶ τυραννὶς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους (1056-1081)*, σ. 29-30, 81.

29. Βλ. Κ. Α. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις καὶ τυραννὶς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους. Μακεδονικὴ δυναστεία (867-1056)*, σ. 149-151· Τῆς Ἰδίας, *Καθοσίωσις καὶ τυραννὶς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους (1056-1081)*, σ. 61· Τῆς Ἰδίας, Τὸ ἔγκλημα καθοσιώσεως στὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν (1081-1185), σ. 224.

30. Βλ. Κ. Α. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις καὶ τυραννὶς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους (1056-1081)*, σ. 81.

31. Ὁ.π., σ. 81-82.

Φωτίου καὶ τοῦ Ἐπισκόπου Εὐχαΐτων Θεοδώρου Σανταβαρηνοῦ[32]. Παραπέμφθησαν σὲ λαϊκὸ δικαστήριο, γιατὶ ὑπῆρχε εἰδικὴ νομοθετικὴ ρύθμιση σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ἱερωμένος, ὁ ὁποῖος παραπέμπεται γιὰ καθοσίωση ὑπάγεται σὲ λαϊκὸ δικαστήριο καὶ ὄχι σὲ ἐκκλησιαστικό[33]. Τὰ μέλη τοῦ δικαστηρίου ποὺ ὁρίστηκαν γιὰ τὴν συγκεκριμένη ὑπόθεση ἦταν μέλη τῆς συγκλήτου[34].

Μία ἄλλη περίπτωση περιγραφῆς δίκης εἶναι τοῦ Πατριάρχη Βασιλείου ἐπὶ Ἰωάννου Τζιμισκῆ τὸ 947. Ὁ Βασίλειος κατηγορήθηκε γιὰ καθοσίωση καὶ παραπέμφθηκε νὰ δικασθεῖ στὴ σύνοδο, ἡ ὁποία θὰ δίκαζε ὡς βασιλικὸ δικαστήριο. Ὑπέβαλε, ὅμως, ἔνσταση ὅτι ἔπρεπε νὰ δικασθεῖ ἀπὸ οἰκουμενικὴ σύνοδο. Ἡ ἔνσταση ἀπορρίφθηκε καὶ ἡ σύνοδος τὸν δίκασε καὶ τὸν καταδίκασε[35].

Ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν πηγῶν προκύπτει ὅτι γιὰ τὸ ἔγκλημα καθοσιώσεως στὴν πράξη ὁ αὐτοκράτορας διεξῆγε τὶς ἀνακρίσεις, δίκαζε ἤ *«βασιλικῇ κελεύσει»* ὁριζόταν ἕνας ἢ περισσότεροι ποὺ διεξῆγαν τὴν ἀνάκριση καὶ δίκαζαν τὴν ὑπόθεση. Σὲ κάποιες περιπτώσεις οἱ συλληφθέντες γιὰ καθοσίωση καταδικάζονταν χωρὶς νὰ διεξαχθεῖ ἀνάκριση ἢ δίκη[36].

Οἱ πηγὲς δίνουν πληροφορίες γιὰ τὰ θέματα τῆς καθοσιώσεως ἀπὸ τὸν 8ο μέχρι καὶ τὸν 12ο αἰῶνα, δηλ. τὴ μέση βυζαντινὴ περίοδο, καὶ ἔτσι ἔχομε τὴ δυνατότητα νὰ δοῦμε πῶς ἐφαρμόζονταν στὴν πράξη οἱ διατάξεις οἱ σχετικὲς μὲ τὴν καθοσίωση. Οἱ δικονομικὲς πληροφορίες εἶναι λίγες. Παρὰ ταῦτα μπορεῖ νὰ συμπεράνει κανεὶς ὅτι ὁ αὐτοκράτορας, ὁ ἀνώτατος δικαστής, δικάζει σὲ πρῶτο καὶ τελευταῖο βαθμὸ τὰ ἐγκλήματα καθοσιώσεως. Μπορεῖ, ἐπίσης, νὰ εἰκάσει κανεὶς ὅτι ἐφαρμόζονταν οἱ δικονομικοὶ κανόνες ἢ ὅτι πολλὲς φορές, λόγῳ τῆς σιωπῆς τῶν πηγῶν, οἱ ποινὲς ἐπιβάλλονταν χωρὶς δίκη ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα ἢ ἀπὸ τοὺς ἐντεταλμένους ἀπὸ αὐτόν. Πάντως ἡ *Ἐκλογὴ* ὁρίζει ρητὰ ὅτι σὲ περίπτωση ἐγκλήματος καθοσιώσεως ἀναφέρονται *«τὰ περὶ τούτου»* στὸν βασιλέα *«καὶ καθὼς λοιπὸν αὐτὸς ἀνακρίνει καὶ βουλεύσεται ποιεῖν»*. Καὶ πράγματι γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ θέματα ὁ αὐτοκράτορας ἀποφάσιζε καθ' ὅλη τὴν ὑπὸ ἐξέταση περίοδο, δηλ. ἀπὸ τὸν 8ο ἕως τὸν 12ο αἰῶνα, ἐὰν θὰ δικάσει μόνος του ἢ ἐὰν θὰ ἀναθέσει σὲ ἄλλον τὴν ἐκδίκαση τῆς ὑπόθεσης ἢ ἐὰν θὰ συγκροτήσει δικαστήριο, ποιὰ θὰ εἶναι ἡ σύνθεσή του, ποιὸς θὰ εἶναι ὁ τόπος συνεδρίασης. Ἀπὸ τὶς πηγές, ἐπίσης, προκύπτει ὅτι ἡ διαδικασία αὐτὴ δὲν ἐτηρεῖτο πάντοτε, κυρίως στὶς περιπτώσεις τυραννίδος ἢ ἐμφύλιων συγκρούσεων στὰ ἀντίπαλα στρατόπεδα.

32. Βλ. Κ. Α. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις καὶ τυραννὶς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους. Μακεδονικὴ δυναστεία (867-1056)*, σ. 149-150.

33. *Εἰσαγωγή*, 11.14 (*JGR* II)· *Ηὐξημένη Ἐπαναγωγὴ (Εἰσαγωγή)*, 9.14 (*JGR* VI, σ. 76).

34. Γιὰ τὰ δικαστικὰ καθήκοντα τῆς συγκλήτου ἢ μελῶν της βλ. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, «Ἡ Σύγκλητος εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος», *ΕΑΙΕΔ* 2 (1949) 96-97· πρβλ. Κ. Α. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις καὶ τυραννὶς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους. Μακεδονικὴ δυναστεία (867-1056)*, σ. 150.

35. Ὅ.π., σ. 151.

36. Ὅ.π., σ. 38, 41-43, 45-46, 72-73, 78-79, 85-86, 98, 106-107, 112-113, 123-125, 148· Τῆς Ἰδίας, *Καθοσίωσις καὶ τυραννὶς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους (1056-1081)*, σ. 80· Τῆς Ἰδίας, Τὸ ἔγκλημα καθοσιώσεως στὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν (1081-1185), σ. 224-225· Τῆς Ἰδίας, Τὸ ἔγκλημα καθοσιώσεως κατὰ τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τῶν Ἀγγέλων (1185-1204), σ. 457-458.